

«HEM GUANYAT L'ESCOLA PERÒ HEM PERDUT EL PATI?» ELS USOS LINGÜÍSTICS A LES ESCOLES CATALANES

F. Xavier Vila i Moreno

Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació
Universitat de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

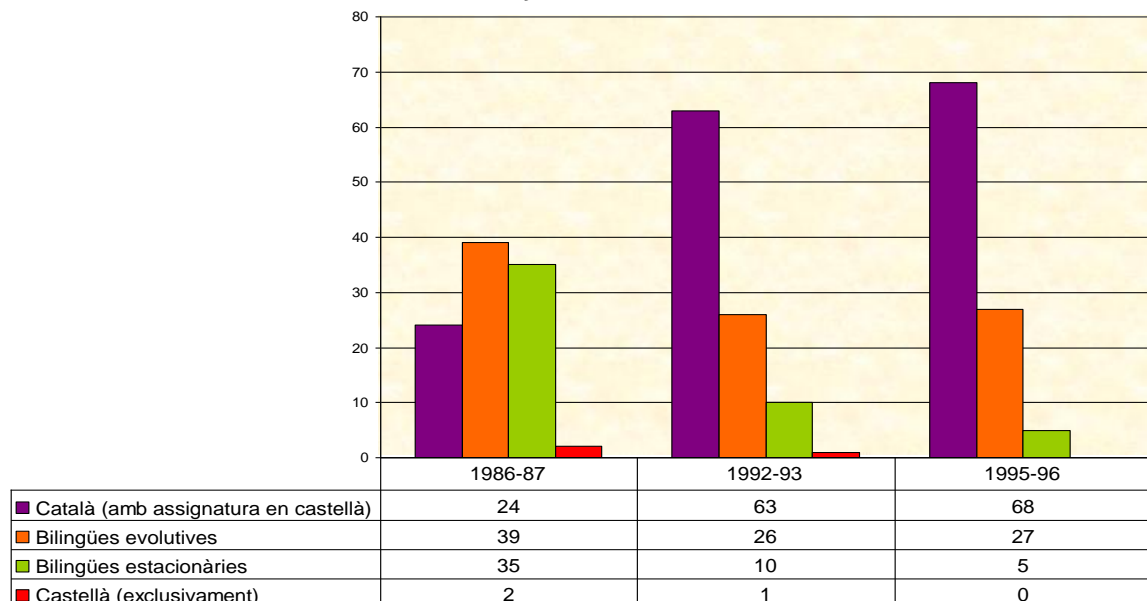
A les planes següents analitzarem els usos lingüístics a l'escola per respondre a una pregunta: es pot afirmar, com han fet força comentaristes en relació amb el català, que a Catalunya «hem guanyat l'escola però hem perdut el pati». Per fer-ho partirem de la distinció entre dos tipus d'usos lingüístics. En primer lloc, abordarem *els usos institucionals*, és a dir aquells que realitzen les institucions i els individus en nom de les institucions; en altres paraules, mirarem si «hem guanyat l'escola». Només després revisarem els *usos interpersonals*, o sigui els que es realitzen com a persones particulars, per tal d'esbrinar si realment «hem perdut el pati».

2. ELS USOS INSTITUCIONALS: HEM GUANYAT L'ESCOLA?

En començar la Transició, l'ús del català com a llengua vehicular de l'ensenyament era molt limitat. Durant el curs 1978-79, sols un 1,5% dels centres escolars de primària declaraven fer pràcticament tot l'ensenyament en català; un 2% suplementari se servia de català i castellà (Vial 1998). La resta funcionaven en castellà.

L'evolució de l'ús del català com a llengua vehicular a l'ensenyament ha crescut de manera paral·lela al procés de desplegament legislatiu. Aquest procés ha estat especialment reeixit en l'ensenyament primari —abans, EGB—, on el català esdevé llengua principal de docència pels volts de l'any 90 (vegeu gràfic 1).

Gràfic 1: Evolució de la llengua vehicular als centres d'ensenyament infantil i primari a Catalunya entre 1986 i 1996

Font: dades SEDEC, elaboració nostra

En aquest procés d'extensió de l'ús del català com a llengua vehicular a l'ensenyament primari, hi va jugar un paper important el denominat *Programa d'Immersion Lingüística*. Entorn d'aquest terme s'ha generat una enorme confusió. En principi, la immersió lingüística és una metodologia d'ensenyament en la qual els mestres ensenyen servint-se d'una llengua que no és la llengua familiar dels infants per tal de generar un context que permeti l'aprenentatge alhora lingüístic i de continguts. Els sistemes d'immersió usen unes tècniques específiques i ho fan en unes condicions particulars. Entre aquestes sol posar-se èmfasi en la condició que els mestres d'immersió han de conèixer la llengua de l'alumnat encara que no la facin servir activament, per tal evitar situacions d'incomunicació entre mestre i alumne. Igualment, com que l'escola d'immersió parteix de la base que la llengua de docència no és la familiar de l'alumnat, ha de modificar les pràctiques docents —per exemple, contemplant la presència d'assistents de conversa per a infants amb dificultats.

En altres paraules, no tot l'ensenyament en català és immersió lingüística: òbviament no ho és el que s'imparteix a infants de llengua familiar catalana, i tampoc no ho és el que s'imparteix sense cenyir-se a les tècniques esmentades. La docència en veritable règim d'immersió va conèixer una època d'auge a Catalunya durant els primers anys de l'extensió del català com a llengua docent. Tanmateix, la generalització accelerada del català a l'escola va anar aigualint els trets distintius de la immersió ja des de finals dels anys 80¹. Finalment, les lluites partidistes dels 90 van acabar de distorsionar un concepte que ara, amb l'arribada de noves immigracions, fóra bo de replantejar amb calma.

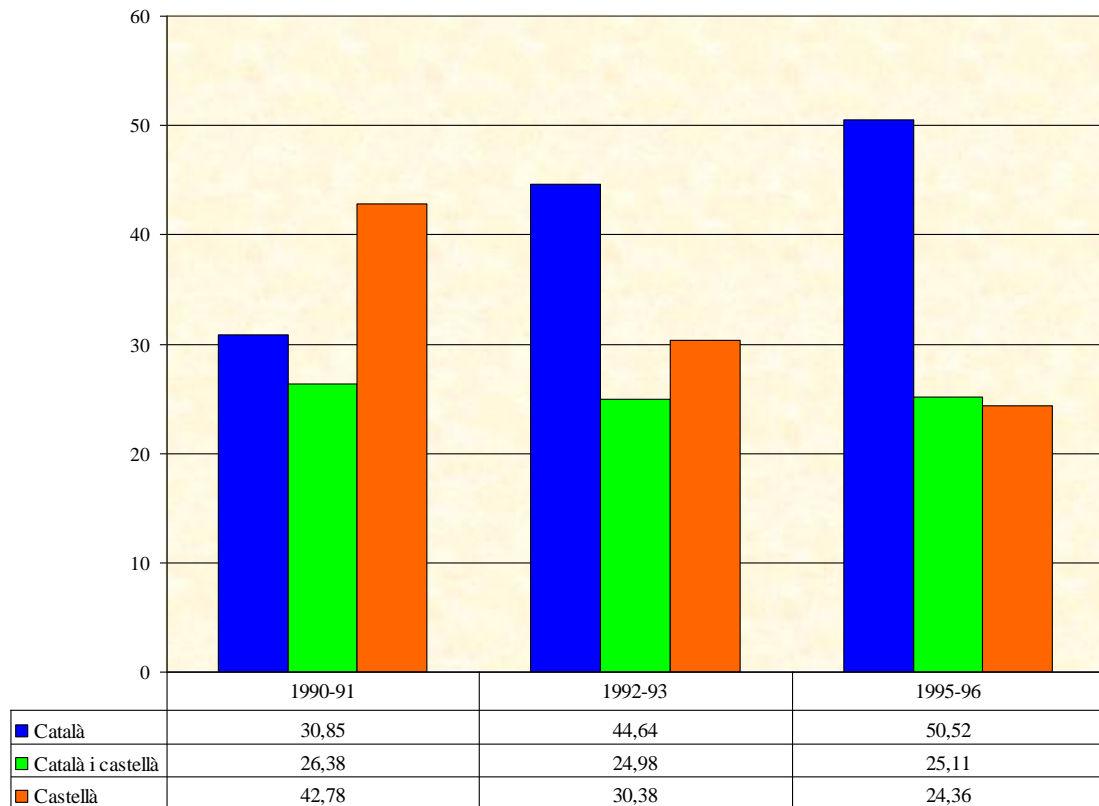
¹ Ja ho denunciava Josep Maria Artigal en un significatiu article: «Els programes d'immersió lingüística: un projecte d'escola que s'escola?».

L'extensió del català a l'ensenyament secundari i al batxillerat —com als seus antecessors BUP i FP— no ha estat ni tan ràpid ni tan generalitzat com a l'ensenyament primari (vegeu el gràfic 2 a la pàgina següent). El català hi ha avançat moltíssim en relació amb la situació de la Transició, però dista molt de ser la llengua habitual de docència.

Quina és la situació actual de l'ús del català com a llengua de docència? Paradoxalment, resulta més difícil d'afirmar amb seguretat. D'ençà de la consagració del català com a «vehicle d'expressió normal» (a l'article 20 de la Llei de Política Lingüística 1/1998 del Parlament de Catalunya), els centres educatius de Catalunya informen —de manera comprensiblement aclaparadora— que els seus usos s'adeqüen a la legislació. Així, el cens lingüístic escolar ha passat a ser considerat menys fiable pels mateixos responsables del Servei d'Ensenyament del Català (SEDEC), si més no pel que fa a la llengua de docència, i s'ha hagut de recórrer a altres procediments. D'acord amb un dels darrers estudis, el català seria la llengua vehicular habitual a prop del 90% dels centres de primària, mentre que a la resta català i castellà s'alternarien en mesures i segons fórmules variables (Vial i Canals 2002: 22). Ara bé, cal evitar la percepció que el català és clarament hegemònic com a llengua de docència. Sense anar més lluny, un 38% d'escoles declaren servir-se del castellà —sol o acompanyat del català— en un moment tan crucial del procés d'aprenentatge lingüístic com és l'inici de la lectoescriptura a cicle inicial.

Tant les dades de primària com les de secundària i batxillerat presentades provenen de censos lingüístics escolars, és a dir que es corresponen principalment amb la llengua en què el professor declara impartir les seves classes. Ara bé, fins a quin punt la llengua del professor és corresposta per l'alumnat?

Gràfic 2: Evolució de l'alumnat d'ensenyament secundari entre 1990 i 1996 segons la llengua de docència. Percentatges

Font: SEDEC, elaboració pròpia

Falten dades per poder respondre amb plena confiança a aquest interrogant, i hi ha discrepància entre les dades de què disposem. Així, alguns estudis de tipus etnogràfic (com Vila 1996) fan pensar que, si més no pel que fa a l'ensenyament primari, els mestres que parlen català són correspostos en aquesta llengua no sols pels infants de primera llengua catalana, sinó fins i tot per una majoria d'alumnes castellanoparlants. Però cal no oblidar que continua havent-hi una minoria significativa d'alumnes —normalment de primera llengua castellana— que ni tan sols arriben a emprar el català de manera sistemàtica en aquests contextos. Això no es produeix només en escoles d'entorns socials desestructurats com els que estudià Unamuno (1997), sinó fins i

tot en centres en què el català és la llengua vehicular *normal*. En aquest sentit, un estudi recent del SEDEC apunta que en un 10-20% de centres de primària de Catalunya l'alumnat s'adreçaria en castellà com a mínim sovint als seus mestres en situacions docents; aquest percentatge pujaria fins a un 30% en situacions no docents (Vial i Canals 2002: 22 i 23).

Finalment, els usos lingüístics de la resta del personal de les escoles catalanes —personal administratiu i de serveis com ara els equips de menjadors i de neteja, els monitors de patis, els conductors i els acompanyants d'autocars, etc.— són encara més desconeguts, tot i que sembla que hi són molt freqüents els usos bilingües i monolingües castellans.

Recapitem, doncs. Si per «guanyar l'escola» s'entén fer del català l'única llengua vehicular de docència a (pràcticament) totes les escoles de Catalunya de la mateixa manera que el castellà ho és a Andalusia o Castella, no es pot dir que s'hagi assolit aquest objectiu. Si en canvi per «guanyar l'escola» s'entén convertir el català en la llengua vehicular àmpliament predominant a la gran majoria de centres escolars de Catalunya, aquesta fita sembla a grans trets assolida a l'ensenyament primari, i pendent encara al secundari.

3. ELS USOS INTERPERSONALS: «HEM PERDUT EL PATI?»

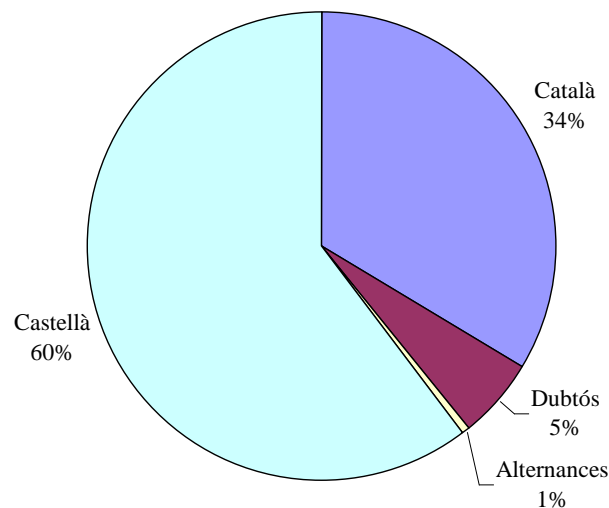
Ara com ara, als patis de Catalunya s'hi parla força més castellà que no pas català. Comptant frase a frase, 6 de cada 10 es pronuncien en castellà i una mica més d'un

(vegeu gràfic 3). Això, si més no, és el que es desprèn de l'anàlisi dels enregistraments fets als patis durant la segona meitat dels anys 90 en una mostra d'escoles de tot Catalunya (Vila i Vial 2003).

Aquesta xifra, que s'ha de prendre com a orientativa², fa referència a les frases³ pronunciades, no pas a les persones. Aquest matis és molt important, perquè els percentatges assenyalats no volen pas dir que només un de cada tres escolars de Catalunya parli català, i molt menys que 6 de cada 10 no emprin mai el català. De fet, i d'acord amb el mateix estudi a què fem referència, més del 60% dels escolars parlarien el català amb (alguns de) els seus companys, per bé que un bon nombre d'aquests ho faria de manera clarament minoritària en relació amb el castellà.

Aquestes xifres posen en dubte la

Gràfic 3. Ambient lingüístic amb iguals. Percentatges

terç es pronuncien en català; la resta són dubtoses, barrejades o en altres idiomes

² Darrerament, els nous immigrants deuen haver fet pujar lleugerament les altres llengües i el castellà.

³ En termes tècnics, aquí s'hi comptaven *enunciats*.

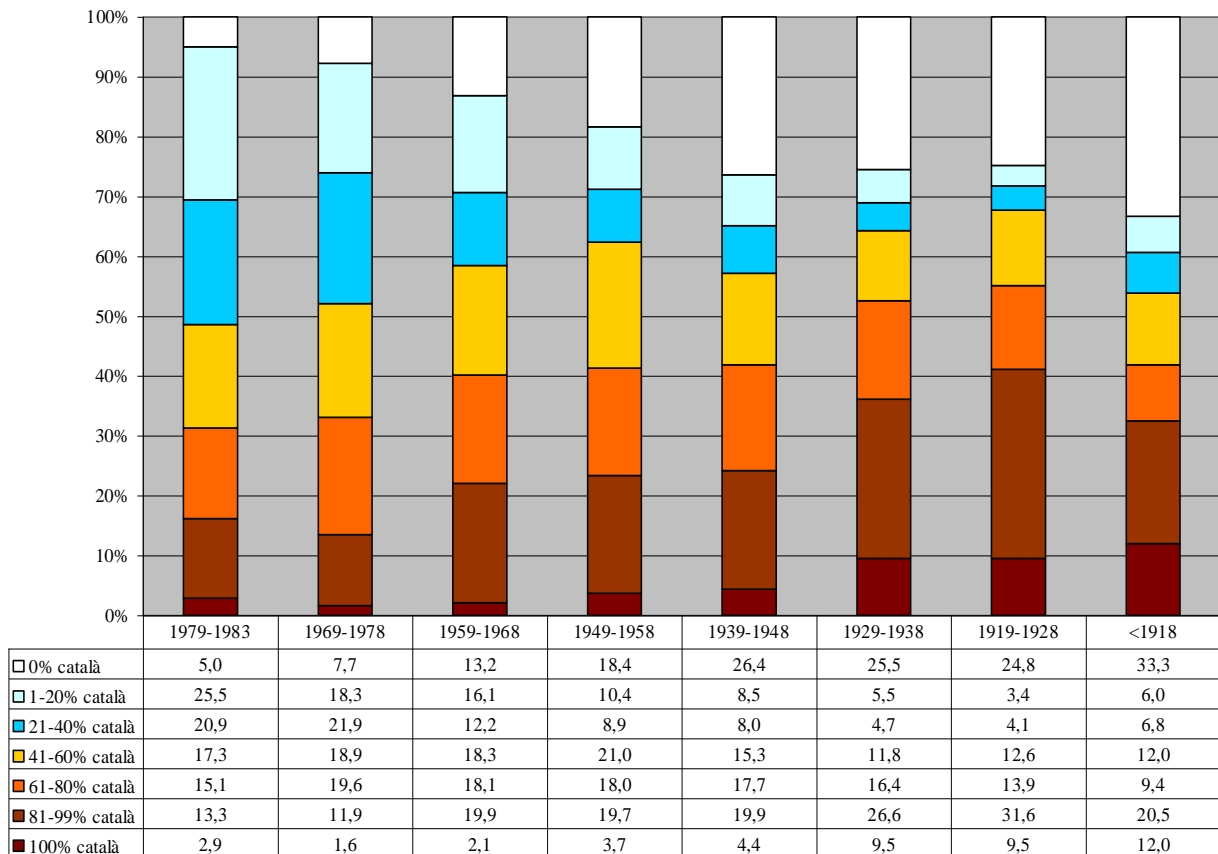
validesa de l'afirmació «hem perdut el pati». Si més no, en termes quantitius, el català que se sent als patis de Catalunya és lluny de ser irrellevant i, si bé és absent de molts patis, també és àmpliament present, fins i tot majoritari, en força altres. De fet, per comprovar fins a quin punt la idea de «pèrdua del pati» és correcta, cal fer-se una altra pregunta: en relació amb quin moment històric?

Si comparem la situació actual amb l'any 1900, per exemple, la resposta és òbvia: a començament del segle passat, els carrers i els patis de Catalunya eren pràcticament monolingües catalanòfons. En comparació amb aquell moment, sens dubte, no sols hem perdut moltíssim lloc al pati, sinó també al carrer. Però seria absurd oblidar que el català

«ja havia anat perdent» els carrers i els patis molt abans que s'iniciés l'actual política lingüística escolar. Al llarg del segle XX —i sobretot durant el tercer quart de segle— Catalunya ha conegut diverses onades immigratòries massives que n'han transformat profundament la composició social. I així, encara que no disposem de dades sobre els usos lingüístics a les escoles de l'any 1975, tot fa pensar que la reculada als patis de Catalunya no és una cosa recent.

Això, si més no, és el que es desprèn de la revisió del gràfic 4. Aquest gràfic procedeix d'una enquesta realitzada a tot Catalunya i distingeix dins de cada grup d'edat el percentatge de persones que fan més o menys ús del català en termes generals. És fàcil de comprovar-hi que el català minva

Gràfic 4. Ús de català en general segons edats. 1997. Percentatges

Font: Vila (2003: 126)

gradualment de generació en generació. L'explicació d'aquesta dinàmica és sobretot demogràfica. Les actuals generacions de joves i adolescents són les que inclouen el percentatge més baix de persones que tenen el català per llengua familiar (Torres 2003)⁴. Com que l'ús del català continua molt lligat als seus parlants nadius, si en un indret ara hi ha menys parlants nadius que abans —en una aula, en un pati o al carrer— el català s'hi usa menys.

Aquest retrocés intergeneracionalment continuat no explica, però, alguns discursos catastrofistes sobre la desaparició sobtada del català, ni les acusacions contra el jovent o contra els escolars per la seva suposada renúncia a la llengua catalana. Val a dir que, si més no al gràfic 4, ni tan sols és clar que el grup d'edat més jove experimenti un veritable retrocés en comparació amb l'anterior, perquè tot i que hi reula l'ús majoritari del català, també augmenta l'ús feble o ocasional d'aquesta llengua a costa dels monolingües castellanoparlants. De fet, fins i tot hi ha algun estudi que, comparant els usos declarats d'una mostra d'escolars catalans de 1993 i 2000, suggereix que el català ha guanyat terreny (vegeu Querol 2001). En qualsevol cas, si cap estudi no detecta un ensorrament sobtat de l'ús del català entre els escolars catalans, com s'explica la proliferació de discursos catastrofistes?

Molt probablement, ens trobem davant d'un problema de percepció de la realitat social deguda als canvis socials i demogràfics de gran abast que estan transformant el país des de fa dècades. Comparar els patis actuals amb els dels anys 50, 60 i fins i tot 70 resulta fins a cert punt enganyós. Cal recordar, en primer lloc, que bona part dels immigrants del segle XX no van arribar a escolaritzar-se a Catalunya —no van arribar a entrar als patis.

I cal també recordar que la societat catalana de fa trenta anys estava molt més polaritzada entre (descendents d')autòctons i immigrants que no pas ara. La dispersió creixent arreu del territori català d'aquells «nous catalans», i l'ascens social de bona part dels seus fills ha convertit en companys de pati els qui fa trenta anys ja eren a Catalunya, però amb prou feines coincidien. Si a això hi afegim la irrupció, aquesta sí, sobtada, de les noves immigracions, no és estrany que la percepció de canvi sobtat s'hagi instal·lat en part de la societat catalana. En altres paraules: tot fa pensar que la reculada d'ús del català en els usos interpersonal —«l'ús al pati»— s'ha anat produint com a mínim des dels anys 40-50, i es deu sobretot a la no-integració lingüística de les onades d'immigració castellanoparlant d'ençà dels 50.

De fet, els estudis etnogràfics en profunditat semblen indicar que l'adopció progressiva del català com a llengua de l'escola no ha modificat substancialment el comportament lingüístic de l'alumnat en relació amb el dels seus pares. De fet, diversos estudis han assenyalat que els escolars catalans tendeixen a seguir els comportaments exteriors a l'escola. Així, a bona part del país, els catalanoparlants han continuat parlant català entre ells i amb els mestres, i castellà amb els companys castellanoparlants. La majoria d'aquests darrers parlarien en castellà pràcticament amb tothom, però el sistema escolar aconseguiria fer-los practicar el català amb els seus mestres —i així, aprendre'l.

Aquest panorama sens dubte coneix excepcions. Hi ha un petit percentatge d'alumnat de primera llengua castellana que se serveix habitualment del català amb els companys (Vila i Vial 2003), n'hi ha que no el parla ni amb els mestres (Unamuno 1996), i hi ha escolars de primera llengua catalana que s'adrecen en català als companys castellanoparlants, fins i tot en determinats

⁴ Un percentatge només igualat anteriorment per la generació dels nascuts entre 1943 i 1952.

barris obrers del cinturó industrial barceloní (Rosselló 2001). Però, en conjunt, la norma és que els sistema escolar de conjunció en català no modifica substancialment els usos lingüístics del carrer. Això és, ni més ni menys, el que posen de manifest les noves immigracions: els infants nouvinguts s'insereixen en la dinàmica local de cada barri i cada escola, aprenent i usant el català segons com se'ls adreça no tant els mestres com els seus companys.

4. CONCLUSIÓ: «HEM AVANÇAT MOLT A L'ESCOLA, PERÒ NO GAIRE AL PATI»

Començàvem aquest article preguntant-nos si l'afirmació «hem guanyat l'escola però hem perdut el pati» era vàlida per a Catalunya. Pel que fa a la primera part de l'enunciat, hem comprovat que l'afirmació era bàsicament adequada en relació amb l'escola primària, i força menys correcta per als ensenyaments secundaris i batxillerat. Per contra, hem argumentat que la segona part de l'enunciat no és encertada i indueix a error de diagnòstic: ni el català ha desaparegut dels patis, ni se'n pot atribuir la reculada a un canvi sobtat i recent, ni es pot restringir aquesta reculada a l'escola. En la recuperació del català hem avançat molt a l'escola, però no gaire al pati.

El que és curiós és que aquesta situació pugui sorprendre algú. Només des de la ingenuïtat podia esperar-se que l'avenç del català com a llengua vehicular modificaria en profunditat les pràctiques lingüístiques de l'alumnat, com si la resta de la societat —la família, els amics, el barri, els mitjans de comunicació...— haguessin deixat d'exercir el seu paper socialitzador. Sobretot tenint en compte l'escassa intervenció de l'escola damunt dels usos lingüístics i les mentalitats de l'alumnat en aquest sentit. Perquè, de fet, i contràriament a allò que s'esdevé en altres

sistemes escolars⁵, l'escola a Catalunya gairebé no intervé en els usos interpersonals de l'alumnat. Potser no és possible, permisible o fins i tot desitjable. La nostra història ha fet molt complex fins ara d'imaginar algun tipus d'intervenció en els comportaments interpersonals. A més, alguns sectors tenien l'esperança que la promoció de l'ús institucional del català acabaria repercutint en l'ús interpersonal d'aquesta llengua. En qualsevol cas, el cert és que ja sigui per impossibilitat pràctica, per plantejament estratègic o per convenciment íntim dels seus responsables, el model lingüístic escolar de Catalunya no exigeix a l'alumnat un comportament lingüístic determinat, i no aconsella, recompensa ni castiga l'ús d'una llengua o altra en les relacions interpersonals.

I tanmateix, els usos lingüístics a l'escola haurien de merèixer més atenció per part dels responsables educatius. Si l'ús està relacionat amb el coneixement, el fet que una part significativa de l'alumnat del país només empri el català en interaccions molt formals amb els mestres fa témer que la seva familiaritat amb aquesta llengua no passarà de ser superficial i acadèmica. Hi ha el risc que bona part de l'alumnat ni col·loquialitzi el català ni s'hi arribi a sentir mai del tot còmode. D'altra banda, cal ser conscients que la perpetuació de les actuals normes d'ús lingüístic posen en entredit la supervivència de la llengua pròpia del país, si més no a mitjan termini. En un país d'immigració com Catalunya, cal que l'ús interpersonal del català no depengui del fet d'haver-lo après en família, i que sigui usat espontàniament pels ciutadans amb altres llengües familiars.

⁵ Per posar tan sols un exemple, les escoles francòfones d'Ontario (Canadà) exigeixen als seus alumnes que usin el francès entre ells, perquè la institució es concep com un medi lingüístic que ajuda a perpetuar la cultura francòfona a Amèrica del Nord (Heller 1999).

L'escola és un dels pocs llocs on tots dos reptes poden abordar-se de manera conjunta.

La qüestió no és, en absolut, senzilla, i demana no sols coneixements sòlids sinó també capacitat de diàleg, d'imaginació i de lideratge. Sobretot tenint en compte que les preocupacions apuntades s'han de combinar amb el desig que l'escola atorgui més pes a l'aprenentatge —és a dir, a l'ús docent— de l'anglès. I que cal fer-ho en un marc en què a una multiculturalitat creixent s'hi suma una ofensiva de l'Estat central per recuperar el control del sistema educatiu. Fet i fet, un bon grapat de reptes massa importants com perquè les autoritats educatives del país no se'ls prenguin seriosament i comencin a treballar-hi de manera immediata.

5. BIBLIOGRAFIA

- ARENY i CIRILO, M. D. (2001). *La institució escolar davant el fet multicultural. Informe final de recerca*. Barcelona: SEDEC, Departament d'Ensenyament, Generalitat de Catalunya. <<http://www.xtec.es/sgfp/licencies/200001/memories/dareny.exe>>.
- ARNAU, J.; ARTIGAL, J. M. (ed.). (1998). *Els programes d'immersió: una perspectiva europea*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- ARTIGAL, J. M. (1990). «Els programes d'immersió lingüística: un projecte d'escola que s'escola?». *Revista de Catalunya*, 43, 9-18.
- HELLER, M. (1999). *Linguistic Minorities and Modernity. A Sociolinguistic Ethnography*. Londres, Nova York: Longman.
- QUEROL, E. (2001). «Evolució dels usos i de les representacions socials de les llengües a Catalunya (1993-2000)». *Noves SL*, estiu. <http://cultura.gencat.net/llengcat/noves/h tm01estiu/catalana/querolb1_10.htm>.
- ROSSELLÓ i PERALTA, C. DE (2003). «Catalan or Spanish? Language choice from home to school». SAYAHI, L. (ed.). *Selected Proceedings of the First Workshop on Spanish Sociolinguistics*. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 30-42.
- UNAMUNO, V. (1998). «Quién es *qui* a l'escola?: las representaciones sociales y la interacción bilingüe en el marco de la inmersión lingüística para poblaciones marginadas». ARNAU i ARTIGAL (ed.). 391-404.
- VIAL i RIUS, S.; CANALS, I. (2002). *Llengua i escola a l'ensenyament primari*. SEDEC.
- VILA i MORENO, F. X. (1998). «El model de conjunció en català: impacte sobre les normes d'ús lingüístic». ARNAU i ARTIGAL (ed.). 381-390.
- VILA i MORENO, F. X.; VIAL i RIUS, S. (2003). «Models lingüístics escolars i usos entre iguals: alguns resultats des de Catalunya». PERERA, J. (ed.). *Plurilingüisme i educació: els reptes del segle XXI. Ensenyar llengües en la diversitat i per a la diversitat*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació, Universitat de Barcelona, 207-26.